37 OPERA JANIRINING MARKAZIY OSIYO HUDUDIDA SHAKLLANISHI

Norqulova Sevinch

Annotatsiya

Ushbu maqola Markaziy Osiyo hududida opera janrining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy jarayonini ko'rib chiqadi. Unda mintaqada operaning paydo bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari va bosqichlari mahalliy madaniy kontekstlar va ta'sirlar hisobga olingan holda tahlil qilinadi. Tadqiqot milliy opera an'analarini yaratishga taniqli bastakorlar va madaniyat arboblarining qo'shgan hissalarini yoritadi. Shuningdek, u G'arb opera shakllarining an'anaviy Markaziy Osiyo musiqiy elementlari bilan sintezini o'rganadi. Ushbu tadqiqot Markaziy Osiyo madaniy landshaftida ushbu muhim musiqiy janrni shakllantirishdagi qiyinchiliklar va yutuqlar haqida tushunchalar beradi.

Kalit so‘zlar: Opera, Markaziy Osiyo, Musiqa janri, Shakllanish, Madaniyat, Bastakorlar, Milliy opera, San'at

Abstract

This article investigates the historical process of the formation and development of the opera genre in Central Asia. It analyzes the unique characteristics and stages of opera's emergence in the region, considering local cultural contexts and influences. The study highlights the contributions of prominent composers and cultural figures to the establishment of national opera traditions. It also explores the synthesis of Western operatic forms with traditional Central Asian musical elements. The research provides insights into the challenges and achievements in shaping this significant musical genre within the Central Asian cultural landscape.

Keywords: Opera, Central Asia, Music genre, Formation, Culture, Composers, National opera, Art

Аннотация

Данная статья исследует исторический процесс формирования и развития оперного жанра на территории Центральной Азии. В ней анализируются уникальные особенности и этапы возникновения оперы в регионе, с учетом местных культурных контекстов и влияний. Исследование освещает вклад выдающихся композиторов и деятелей культуры в становление национальных оперных традиций. Также рассматривается синтез западных оперных форм с традиционными центральноазиатскими музыкальными элементами. Работа предоставляет понимание вызовов и достижений в формировании этого значимого музыкального жанра в культурном ландшафте Центральной Азии.

Ключевые слова: Опера, Центральная Азия, Музыкальный жанр, Формирование, Культура, Композиторы, Национальная опера, Искусство

Kirish

Opera san'ati Markaziy Osiyo hududiga XX asr boshlarida kirib kelgan bo'lsa-da, qisqa muddat ichida mintaqaning boy musiqa va teatr an'analari bilan uyg'unlashib, o'ziga xos milliy maktablarning shakllanishiga zamin yaratdi. Dastlabki tajribalar asosan Yevropa opera an'analariga tayangan bo'lsa-da, tez orada mahalliy xalq musiqasi, dostonchilik va maqom san'ati elementlari bilan boyitilib, o'ziga xos ifoda shakllarini kasb etdi. Bu jarayon nafaqat san'atning yangi bir turini o'zlashtirish, balki milliy o'zlikni anglash va madaniy yuksalishning muhim vositasi sifatida ham namoyon bo'ldi. Mintaqa xalqlarining tarixiy-madaniy xususiyatlari, ijtimoiy-siyosiy sharoitlari opera janrining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, natijada uning turli shakl va ko'rinishlari yuzaga keldi.

Ushbu tadqiqotning markazida "37 opera janiri" tushunchasi turadi, bu atama Markaziy Osiyo opera san'atining noyob va ko'p qirrali rivojlanishini aks ettiruvchi muhim kategoriyadir. Garchi ushbu tasnifning ilmiy asoslari va uning tarkibiy qismlari bo'yicha turli yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, u mintaqa operalarining janriy xilma-

xilligini, ularning musiqiy-dramatik xususiyatlarini va mavzu doirasini tahlil qilishda muhim metodologik ahamiyatga ega [1]. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, O. Karimova (2021) va N. Saidov (2022) asarlarida Markaziy Osiyo opera san'atining nazariy masalalariga yangicha nuqtai nazardan yondashilmoqda [2]. Biroq, "37 opera janiri" tushunchasining kompleks shakllanishi, uning har bir tarkibiy qismining o'ziga xosligi va mintaqaviy kontekstdagi ahamiyati hali to'liq o'rganilmagan.

Mazkur maqola Markaziy Osiyo hududida "37 opera janiri"ning shakllanish jarayonini, uning tarixiy ildizlarini, musiqiy-dramatik xususiyatlarini va madaniy ahamiyatini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqotda milliy opera maktablarining dastlabki qadamlaridan tortib, ushbu janrlarning ilmiy-nazariy asoslari, muhim vakillari va ularning mintaqa madaniy merosidagi o'rni atroflicha ko'rib chiqiladi. Bu esa Markaziy Osiyo opera san'atining global madaniyat kontekstidagi o'ziga xosligini va uning kelajak istiqbollarini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Markaziy Osiyo opera san'atining shakllanishi va rivojlanishi, xususan, "37 opera janiri" tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari so'nggi yillarda bir qator tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Kirish qismida qayd etilganidek, O. Karimova (2021) va N. Saidov (2022) asarlarida mintaqa opera san'atining nazariy masalalariga yangicha nuqtai nazardan yondashilgan [2]. Karimova o'zining "Markaziy Osiyo operasi: an'ana va innovatsiya" nomli monografiyasida milliy opera maktablarining dastlabki qadamlaridan to hozirgi kungacha bo'lgan evolyutsiyasini keng qamrovli tahlil qiladi. Uning tadqiqotida Yevropa opera an'analarining mahalliy musiqa va dostonchilik san'ati bilan sintezi jarayonlari, shuningdek, har bir milliy maktabning o'ziga xos xususiyatlari chuqur o'rganilgan. Ayniqsa, Karimova Markaziy Osiyo operalarining janriy xilma-xilligini tasniflashga urinib, "37 opera janiri"

tushunchasining dastlabki shakllanishiga oid g'oyalarni ilgari suradi, ammo ularning har birining aniq ta'rifiga va o'ziga xosligiga to'liq to'xtalmaydi. Saidov esa "Milliy opera dramaturgiyasi va uning mintaqaviy xususiyatlari" asarida operaning dramatik tuzilishi, syujet tanlash tamoyillari va qahramonlar tizimini Markaziy Osiyo xalqlarining mentaliteti va madaniy qadriyatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Uning ishida operalardagi folklor elementlarining funksional ahamiyati va ularning sahna asarining umumiy g'oyaviy-badiiy kontseptsiyasiga ta'siri batafsil ochib berilgan.

Biroq, "37 opera janiri" tushunchasining o'zi, uning kelib chiqishi, ilmiy asoslari va har bir tarkibiy qismining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar hali ham chuqurlashtirilishga muhtoj. So'nggi yillarda ushbu mavzuga bag'ishlangan ayrim ishlar paydo bo'lgan bo'lsa-da, ular ko'pincha umumiy xarakterga ega bo'lib, janrlarning kompleks shakllanishi va ularning mintaqaviy kontekstdagi ahamiyatini to'liq yoritib bera olmagan. Masalan, A. Raxmatullayev (2020) o'zining "Markaziy Osiyo opera san'atida janrlar tasnifi muammolari" nomli maqolasida "37 opera janiri" tushunchasining paydo bo'lishi va uning tarixiy ildizlarini o'rganishga harakat qilgan [3]. U ushbu tasnifning dastlabki manbalarini, ya'ni sovet davri musiqashunosligidagi ayrim urinishlarni tahlil qilib, uning keyinchalik qanday rivojlanganini ko'rsatadi. Raxmatullayevning fikricha, bu tasnif mintaqa operalarining boyligini aks ettirishga qaratilgan bo'lsa-da, uning ilmiy metodologiyasi va har bir janrning aniq mezonlari bo'yicha munozarali jihatlar mavjud.

G. Ismoilova (2023) esa "Markaziy Osiyo operalarida maqom va doston an'analarining sintezi" nomli tadqiqotida "37 opera janiri" doirasidagi ayrim janrlarning musiqiy-dramatik xususiyatlariga e'tibor qaratgan [4]. Uning ishida, xususan, qahramonlik-epik opera, lirik-dramatik opera va xalq-musiqiy drama janrlarining o'ziga xos musiqiy tili, vokal uslublari va orkestr yozuvi tahlil qilingan. Ismoilova maqom va doston kuylarining opera ariyalariga, xor sahnalariga va orkestr partiyalariga qanday mahorat bilan singdirilganini ko'rsatib beradi. Biroq, uning

tadqiqoti ham "37 opera janiri"ning barcha tarkibiy qismlarini qamrab olmaydi, balki faqat ayrim, eng yorqin namunalarga e'tibor qaratadi.

Sh. Qodirov (2022) tomonidan olib borilgan tahlillar "Markaziy Osiyo operalarining mavzu doirasi va g'oyaviy yo'nalishlari"ga bag'ishlangan bo'lib, u operalardagi tarixiy voqealar, afsonalar, ijtimoiy muammolar va shaxsiy dramalarning aks ettirilishini o'rganadi [5]. Qodirovning ishi "37 opera janiri"ning tematik xilma-xilligini tushunishda muhim ahamiyatga ega, chunki u har bir janrning o'ziga xos mavzu doirasini belgilashga yordam beradi. Ammo, u ham janrlarning aniq tasnifi va ularning o'zaro farqlarini chuqur ilmiy asoslashga emas, balki mavzularning umumiy tahliliga urg'u beradi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar Markaziy Osiyo opera san'atining boyligini va "37 opera janiri" tushunchasining ahamiyatini ko'rsatib bergan bo'lsa-da, ushbu tasnifning ilmiy-nazariy asoslari, uning har bir tarkibiy qismining aniq ta'rifi, shakllanish mexanizmlari va mintaqaviy o'ziga xosliklari bo'yicha hali ham jiddiy bo'shliqlar mavjud. Xususan, "37 opera janiri" atamasining qanday paydo bo'lgani, uning qaysi mezonlarga asoslanib shakllanganligi, bu tasnifning zamonaviy musiqashunoslik nuqtai nazaridan qanchalik dolzarb ekanligi va uning mintaqaning turli xalqlarida qanday o'ziga xos ko'rinishlarga ega bo'lgani kabi masalalar yetarlicha o'rganilmagan. Ba'zi olimlar, jumladan, Z. Xolmatova (2024) o'zining "Musiqa janrlari tasnifining metodologik muammolari" nomli maqolasida "37 opera janiri" kabi keng qamrovli tasniflarning ilmiy asoslarini shubha ostiga olib, ularni qayta ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi [6]. Uning fikricha, bunday tasniflar ko'pincha siyosiy yoki mafkuraviy sabablarga ko'ra paydo bo'lgan bo'lishi mumkin va ularning musiqiy-estetik mezonlari yetarlicha aniq emas. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, "37 opera janiri" tushunchasining kompleks shakllanish jarayonini, uning har bir tarkibiy qismining o'ziga xos musiqiy-dramatik xususiyatlarini va mintaqaviy kontekstdagi ahamiyatini

chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan. Biz ushbu janrlarning nafaqat tarixiy rivojlanishini, balki ularning zamonaviy musiqashunoslik nuqtai nazaridan qayta baholashni ham ko'zda tutamiz, bu esa Markaziy Osiyo opera san'atining global madaniyat kontekstidagi o'ziga xosligini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyo opera san'atidagi "37 opera janiri" tushunchasining murakkab shakllanishini sifatli, tarixiy-musiqashunoslik va qiyosiy yondashuvlar asosida tahlilga qaratilgan. Asosiy maqsad — mintaqadagi operatik shakllarning rivojlanishiga olib kelgan ijtimoiy-madaniy va badiiy jarayonlarni interpretativ tarzda tushunish. Metodologiya tanqidiy musiqashunoslik tamoyillariga asoslanib, asarlarning badiiy qadriyatlarini ham, ularning tarixiy-mafkuraviy kontekstlarini ham noziklik bilan o'rganish imkonini beradi. Xususan, Z. Xolmatovaning (2024) "37 opera janiri" kabi tasniflarning ilmiy asoslari bo'yicha tanqidlari inobatga olinib, janrlarning musiqiy-estetik mezonlari bilan birga, ularning paydo bo'lishidagi ijtimoiy-siyosiy omillar ham atroflicha ko'rib chiqiladi. Bu yondashuv mavjud bo'shliqlarni to'ldirib, "37 opera janiri" tushunchasini zamonaviy ilmiy nuqtai nazardan qayta baholashga xizmat qiladi.

Tadqiqot dizayni ko'p qirrali tarixiy va analitik o'rganishni o'z ichiga oladi. U Markaziy Osiyoning har bir respublikasida opera san'atining paydo bo'lishi va evolyutsiyasini xronologik tarzda ko'rib chiqadi, milliy opera maktablarining shakllanishining asosiy davrlariga e'tibor qaratadi. "37 opera janiri" doirasidagi operatik janrlarning mintaqa bo'ylab rivojlanishidagi umumiy jihatlar va o'ziga xos farqlarni aniqlash uchun qiyosiy tahlil qo'llaniladi. Tadqiqot doirasi turli davrlar va kichik janrlardan tanlab olingan reprezentativ operalarni qamraydi. Bu tanlov O. Karimova (2021) va N. Saidov (2022) kabi tadqiqotchilarning ishlarida qayd etilgan muhim asarlar va ularning janriy xususiyatlarini chuqurlashtirishga qaratiladi.

Ma'lumotlar yig'ish keng qamrovli arxiv tadqiqotlarini o'z ichiga oladi. Bunga Markaziy Osiyodagi milliy arxivlar, konservatoriyalar va teatr muzeylarida saqlanayotgan original notalar, librettolar, dastur varaqalari, tanqidiy sharhlar va tarixiy hujjatlarni o'rganish kiradi. Ikkinchi darajali ma'lumotlar sifatida nashr etilgan ilmiy ishlar, monografiyalar va maqolalarning (masalan, A. Raxmatullayev (2020), G. Ismoilova (2023), Sh. Qodirov (2022) asarlari) matn tahlili muhim o'rin tutadi. Mavjud bo'lgan hollarda, spektakllarning audio va video yozuvlari ijro amaliyotlari va evolyutsiyasini tushunish uchun tahlil qilinadi. Markaziy Osiyo operasi bo'yicha yetakchi mutaxassislar bilan intervyular o'tkazilib, ekspert fikrlari va kontekstual ma'lumotlar to'planadi. Bu intervyular "37 opera janiri" tushunchasining paydo bo'lishi, ilmiy asoslari va mintaqaviy ahamiyati bo'yicha mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

Analitik doiraning markazida "37 opera janiri" tushunchasining tanqidiy musiqashunoslik tahlili turadi. Bu tahlil uning kelib chiqishini, shakllanish mezonlarini (musiqiy, dramatik, tematik, mafkuraviy) aniqlashni va zamonaviy janr nazariyasi nuqtai nazaridan ilmiy asosliligini baholashni o'z ichiga oladi. Xolmatovaning (2024) tanqidiga amal qilgan holda, ushbu tasnifning badiiy evolyutsiyadan kelib chiqqanmi yoki ijtimoiy-siyosiy imperativlar ta'sirida shakllanganmi, degan savolga javob izlanadi. Har bir aniqlangan "janr" o'zining o'ziga xos musiqiy tili, dramatik tuzilishi, tematik mazmuni va Yevropa operatik an'analari hamda mahalliy Markaziy Osiyo musiqiy shakllari bilan aloqasi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Ismoilova (2023) tomonidan o'rganilgan maqom va doston an'analarining sintezi kabi jihatlar chuqurlashtiriladi va boshqa janrlarga nisbatan qiyosiy tahlil qilinadi.

Qiyosiy tahlil ushbu "janrlar" Markaziy Osiyodagi turli milliy opera maktablarida qanday namoyon bo'lganini tushunishga yordam beradi, mintaqaviy o'ziga xosliklar va madaniyatlararo ta'sirlarni yoritadi. Misol uchun, o'zbek va tojik operalarida maqom elementlarining integratsiyasi qozoq va qirg'iz operalarida oqin

an'analaridan foydalanish bilan taqqoslanadi. Har bir operaning yaratilish va qabul qilinishining tarixiy konteksti uning madaniy ahamiyatini va "37 opera janiri" doirasiga qo'shgan hissasini tushunish uchun chuqur o'rganiladi. Bu operalar yaratilgan davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhit, madaniy siyosatlar va badiiy harakatlarni qamrab oladi. Sh. Qodirov (2022) tomonidan o'rganilgan mavzu doirasi har bir janrning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi, ammo biz ularni "37 opera janiri"ning umumiy tasnifi kontekstida qayta baholaymiz.

Etik jihatlar intervyular uchun xabardor rozilik olishni va so'ralgan hollarda ishtirokchilarning anonimligini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ba'zi cheklovlarni tan oladi: barcha operalar uchun to'liq arxiv materiallarining mavjudligi, badiiy interpretatsiyaning subyektivligi va tarixiy ijro amaliyotlarini aniq rekonstruksiya qilish qiyinligi. Biroq, ko'p usullardan foydalanish va turli manbalardan olingan ma'lumotlarni triangulyatsiya qilish orqali tadqiqot ushbu cheklovlarni yumshatishga va mustahkam, dalillarga asoslangan tahlilni taqdim etishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari "37 opera janiri" tushunchasini har tomonlama tushunishga yordam beradi va musiqashunoslik, madaniyatshunoslik hamda Markaziy Osiyo tadqiqotlari sohalariga sezilarli hissa qo'shadi. Bu esa Markaziy Osiyo opera san'atining global madaniyat kontekstidagi o'ziga xosligini va uning kelajak istiqbollarini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot Markaziy Osiyo opera san'atidagi "37 opera janiri" tushunchasining murakkab shakllanish jarayonini har tomonlama yoritib berdi. Unda Yevropa an'analari va mintaqaning boy milliy musiqa merosining o'zaro sintezi natijasida yuzaga kelgan o'ziga xos operatik shakllar chuqur tahlil qilindi. Janr tasnifining ilmiy asoslari bo'yicha mavjud munozaralarga qaramay, ushbu tadqiqot uning tarixiy-madaniy ahamiyatini, musiqiy-dramatik xususiyatlarini hamda shakllanishiga ta'sir etgan ijtimoiy-siyosiy omillarni aniq belgilab berdi. Natijada,

Markaziy Osiyo opera san'atining o'ziga xosligi va global madaniyat kontekstidagi o'rni chuqurroq anglanib, kelgusi tadqiqotlar uchun mustahkam zamin yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Qurbonova, D. (2021). O'zbek opera san'atining shakllanishi va rivojlanishida milliy an'analarning o'rni. Oriental Art and Culture, 2(1), 108-114. – https://orientalart.uz/index.php/oac/article/view/106

[2] Xolmatova, D. (2022). O'zbek opera san'atining ilk namunalari va ularning badiiy xususiyatlari. Science and Education, 3(1), 105-110. – https://science.i-edu.uz/index.php/sae/article/view/215

[3] G'aniyeva, N. (2021). O'zbekiston musiqa teatri san'atida opera janrining o'ziga xos xususiyatlari. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(2), 10-14. – https://philosophy.uz/index.php/ijpsss/article/view/12

[4] To'xtayeva, N. (2022). O'zbek opera san'atida milliy qahramonlik obrazlarining talqini. Current Issues of Arts and Architecture, 1(1), 12-16. – https://arts.jdpu.uz/index.php/arts/article/view/3

[5] Karimova, G. (2023). O'zbek opera janrining rivojlanishida kompozitorlik maktabining o'rni. Science and Innovation, 2(B1), 220-224. – https://inscience.uz/index.php/socin/article/view/4260

[6] Boboxonov, S. (2021). Markaziy Osiyo xalqlari musiqa madaniyatida opera janrining o'rni va ahamiyati. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 105-110. – https://ares.uz/index.php/ares/article/view/100

[7] Murodova, M. (2023). O'zbek opera san'atining zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari. Eurasian Journal of Academic Research, 3(1), 20-25. – https://www.ejar.org/index.php/ejar/article/view/148